

(vaf. 701/1301)

**ALLOMA RUKNUDDIN UBAYDULLOH IBN MUHAMMAD
AS-SAMARQANDIY ROHIMAHULLOH**

Avliyoxonov Avvalxon Obidxon o'g'li

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi, "Islomshunoslik" – 2-kurs magistranti

Allohning nazari tushgan muqaddas diyorimizda o'z tadqiqotlari, aql-zakovati bilan nom qozongan allomalar ko'p o'tgan. Shulardan biri alloma, buyuk faqih, shayx Abu Muhammad Ruknuddin Borshoh Ubaydulloh ibn Muhammad ibn Abdulaziz as-Samarqandiydir. Allomaning Samarqandda dunyoga kelgani aniq bo'lsada, tug'ilgan sanasi haqida aniq bir ma'lumotlar yo'q. Rivoyat qilinishicha, u zot "Barshoh" nomi bilan ham mashhur bo'lgan. Uning nisbasidan ma'lumki, u zot samarqandlik bo'lib, hijriy VII (milodiy XIII) asr o'rtalarida tavallud topgan deb tahmin qilinadi.

U zot ulamolar orasida "Alloma", "Ruknuddin", "Valiyyuddin", "Zakiyyuddin", "Zaynuddin" kabi taxalluslar bilan mashhur bo'lgan. Ubaydulloh as-Samarqandiy rohimahulloh Bag'doddagi 1233-yili Abbosiylar xalifasi Abu Ja'far "al-Mustansir billah" tomonidan asos solingan "Mustansiriyya" madrasasida tahsil olgan. U yerda mashhur alloma, shayx Muzaffaruddin ibn as-Soatiyga xos shogird bo'lgan. Hijriy 690-yilning 8-rajab oyida (1291-yil 7-iyul) ustozidan "Majma'ul-bahroyn va multaqon-nayyiroyn" asarini rivoyat qilishga va u kitobdan talabalarga dars berishga ijoza oladi. So'ngra Shom diyoriga borib joylashdi. Dastlab masjidida imom bo'lib faoliyat yuritadi. Bir qancha vaqt o'tib "Zohiriyya" madrasasida mudarris bo'lib ishlagan, keyinroq "Nuriyya" madrasasiga mudarris etib tayinlangan.

O'z davrida hanafiy mazhabining muhim va yetuk olimlaridan biri sifatida tanilgan Ubaydulloh Samarqandiy kalom, fiqh, tafsir, hadis va tasavvuf ilmlari bo'yicha puxta ta'lim olgan va bu sohalarda bir qator kitoblar ta'lif etgan. U zot o'z asarlarini taolibi ilmlar foyda oladigan, tushinishi yengil usulda yozgan. Fiqhda hanafiy, kalomda moturidiyya mazhabiga e'tiqod qilgan. Kitoblarida Abu Mansur al-Moturiydiyni "Imam al-huda" ya'ni "Hidoyat imomi" nomi bilan tilga olib, ba'zi fikrlarini bayon qilib, keltirib o'tgan. Abu Hanifa, Abul Lays Samarqandiy, Abu Yusr al-Pazdaviy, Abu Mu'in Nasafiy kabi buyuk olimlardan asarlarida naqlar keltirib o'tgan.

Ahli sunna val-jamoa mazhabini muxolif mazhab va oqimlardan himoya qilar ekan, Moturidiyya yo'lini mahkam tutgan, shuning uchun u o'z davridagi Moturidiyyaning asosiy vakillaridan biri sifatida qabul qilingan²⁵. Shayx Ubaydulloh Samarqandiy usulul-fiqh ilmiga oid, Hanafiylik va Shofiylik mazhablari o'rtasidagi ziddiyatlarni, farqli o'rinlarni jamlagan

²⁵ <https://islamansiklopedisi.org.tr/maturidiyye>

“Jome’ul-usul fiy bayani qovaidil-hanafiiyyati vash-shafe’iyyati fiy usulil-fiqh” asarini yozgan. Ushbu kitob tahqiq qilingan bo’lib, ikki mujalladdan iborat.

Obid va zohid shaxs sifatida tanilgan Ubaydulloh Samarqandiy tasavvuf ilmiga ham qo’l urgan. Ta’lif qilgan kitoblarida mashhur tasavvuf shayxi Junayd Bagdodiydan iqtiboslar keltirgan, “Asmo-i Husna” ya’ni Alloh taoloning go’zal ismlari haqida yozgan sharhlarida tasavvufiy kayfiyatda, tariqat uslubidan foydalangan xolda fikrlarini bayon qilgan. Samarqand va Buxoro o’lkasining diniy tasavvurlari bilan yetishib chiqqan Imom Habboziy, Burhoniddin Nasafiy, Abul-Barakot an-Nasafiy kabi allomalarning so’fiylik an’analarini davom ettirgan Ubaydulloh Samarqandiy, shari’atga zid e’tiqodlarni qabul qilgan mutasavvurlarni tanqid qilgan, ularning noto’g’ri tushunchalariga qarshi raddiyalar bergan.

U zot doimiy kitob mutolaa qilishga va tinimsiz ta’lim olishga “yuzi bilan yiqilgan” ya’ni juda ham haris kishi bo’lgan. Doimiy zikrda yurgan, juda ham ko’p viridlari bo’lgan. U kishining bir kecha-kunduzdagi viridlari orasida yuz rakat namoz ham bo’lgan deyishadi. U zotning o’z ilm halqalari bo’lgan²⁶. Unda ko’plab shogirdlarga hanafiy fiqhi, aqida, tasavvuf va tafsir ilmlaridan dars bergan.

Shayx Rukniddin Borshoh Ubaydulloh as-Samarqandiy hijriy 701-yilda (milodiy 1301-yil) vafot etgan.²⁷

Shayx Ruknuddin Ubaydulloh as-Samarqandiy rohimahulloh bir qancha kitoblar ta’lif etgan. Quyida ushbu kitoblar haqida tanishamiz:

1. "عقيدة الشيخ ركن الدين السمرقندي" - "Aqiydutush-shayx Rukniddin as-Samarqandiy". Bu kitob muallifning aqida ilmiga oid eng katta hajmli asaridir. Kitob muallif tomonidan aqida masalalari va tasavvufni birlashtirgan uslubda tasnif qilingan. Bizlarga ushbu asarning yagona qo’lyozma nusxasi ma’lum bo’lib, hozirda bu qo’lyozma asar Turkiyaning Sualymoniyya kutubxonasi, Jarulloh Afandi kolleksiyasida, 1248-raqam ostida saqlanmoqda. Qo’lyozmaning ba’zi qismlari o’qib bo’lmaydigan holga kelib qolgan. (Suleymaniye Ktp., Carulloh Afandi, nr. 1248).

2. "العقيدة الركنية في شرح لا إله إلا الله محمد رسول الله" "al-Aqiydatur-Rukniyya fi sharhi laa ilaha illalloh Muhammadur-rosululloh". Bu asar shahodat kalimasining sharhiga bag’ishlangan bo’lib, ko’pgina o’rinlarda asar nomi “Sharhu kalimatish-shahaadah” deb ham yuritiladi^{28, 29}. Shuningdek bu asar “Xodiviyya kutubxonasi” katalogida “al-Aqiyda” nomi bilan qayd etilgan³⁰. Yevropa olomlaridan A.J.Vensink bu asarni o’zining “The Muslim Creed” asarida “Sharh la ilaha illa’llah” nomi bilan zikr qilgan³¹. Ushbu kitobga

²⁶ Imom Abu Abdulloh Shamsiddin az-Zahabiy. “Siyaru a’lamin-Nubalo”: Baytul-afkor.

²⁷ Imom Abu Abdulloh Shamsiddin az-Zahabiy. “Siyaru a’lamin-Nubalo”: Baytul-afkor.

²⁸ Hoji Xaliyfa, Mustafu ibn Abdulloh. “Kashfuz-zunun”: Daru ihya at-turos al-arobiy, Bayrut. 2008-yil. II jild/1043-bet

²⁹ Ismoil Poshho al-Bag’odiy. “Hadiyyatul-orifiyn asma al-maullifin va asar al-musonnifin”: Daru ihya at-turos al-arobiy, Bayrut. 2008-yil. I jild/472-bet

³⁰ Usmon Abdur-Roziq. “Fihristu al-kutubxonayi al-Xodiviyya”: Misr. 2016-yil. II jild 43-bet

³¹ A.J.Vensinck. “The Muslim Creed”: Cambridge, 1932-yil. 284-bet.

asoslanib yetuk olim Karl Brockelman ham o'zining "Geschichte der arabischen litteratur" asarining ikkinchi juz, 946-sahifasida, 174-raqam ostida aynan shu nomni takrorlagan³².

3. "Sharhu al-asmâ al-husna" - "شرح الأسماء الحسنى - المستخلص من المقصد الأسنى".³³ Bu asarda Ubaydulloh Samarqandiy Alloh taoloning ism-sifatlarini aqidaviy va tasavvufiy uslubda sharhlab, bayon qilgan. Bu qo'lyozmaning bizlarga ikkita nusxasi ma'lum bo'lib, hozirda ular Turkiyadagi "Sulaymoniyya" kutubxonasining "Darul-masnaviy" kolleksiyasida 178-raqam ostida, va shuningdek, "Istanbul Universiteti" kutubxonasida, 3109-raqam ostida saqlanib kelinmoqda.

4. "رسالة في الإيمان والكفر" - "Risala fiy al-iyman va al-kufr". Ushbu asarda muallif rohimahulloh Alloh taoloning borligini bilish, shuningdek iymon va kufrga bog'liq masalalarni bayon qilishga e'tibor qaratgan. Ushbu asarning uchta qo'lyozma nusxasi aniqlandi. Ulardan biri "Sulaymoniyya" kutubxonasidagi As'ad Afandi kolleksiyasida, 1695-raqam ostida saqlanayotgan bo'lsa, ikkinchisi ushbu kutubxonaning Hekimo'g'li Ali Poshsho kolleksiyasida, 933-raqam ostida saqlanmoqda. Yana bir qo'lyozma esa "Köprülü" kutubxonasiing Mehmed Asim Bey kolleksiyasida, 244-raqam ostida saqlanmoqda.

5. رسالة العبودية - "Risala al-ubudiyya" kitobi. Bu asar ibodatning va ilohiy amrlarga itoat qilishning haqiqiy bo'lishi, uning shartlari va turlari haqidadir.³⁴ Ushbu asarning qo'lyozma nusxalari "Sulaymoniyya: kutubxonasining "Beshir Aga" kolleksiyasida, 387-raqam ostida, shuningdek, "Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler" kutubxonasining "Ulucami" kolleksiyasida, 1674-raqam ostida saqlanmoqda.³⁵

6. "رسالة التوبة" - "Risala at-tavba" kitobi. Ushbu asarda Shayx as-Samarqandiy ruhiy tarbiyaning asosiy mavzularidan bo'lgan tavba xususida so'z yuritgan. Ushbu qo'lyozma asar "Sulaymoniyya" kutubxonasining "Ayasofiya" fondida 2354-raqamda, va "Bashir og'a" fondida 387-raqam ostida saqlanmoqda.

7. Risale fi'r-ruh. Unda ruhning tabiati haqida ilohiyot va tasavvuf nuqtai nazaridan ko'plab qarashlar zikr qilingan.³⁶

8. "الرسالة الإنسانية" - "ar-Risala al-insaniyya" asari. Ushbu asar borliqda insonning o'rni, ruhi va nafsi haqida kichik bir risoladir.

9. "رسالة في علم الحقيقة" - "Risala fiy ilmi al-haqiqo" kitobi o'z ichiga turli hil masalalarni jamlagan, masalan: iymon, kufr, payg'ambarlarning yuborilish hikmatlari, Alloh taoloni tushda ko'rish masalasi va shunga o'xshash bir qator masalalarni o'z ichiga olgan. Kitobning qo'lyozma nusxalari "Bashir og'a" kolleksiyasida 387-raqam, "Hakimog'lu Ali Pashsho" fondida 933-raqam ostida saqlanmoqda.

³² Prof. Dr. Carl Brockelman. "Geschichte der arabischen litteratur": Leiden. 1938-yil. II jild. 946-bet.

³³ <https://www.atlaskitap.com/el-akidetur-rukniyye-fi-serhi-la-ilah-illallah-muhammedun-resulullah-271941.html>

³⁴ Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları. "Şehir ve Alimleri Sempozyumu Kitabı". 2016. 412-bet.

³⁵ <https://islamansiklopedisi.org.tr/semerkandi-ubeydullah-b-muhammed>.

³⁶ Sulaymoniyya kutubxonasining "Hakim o'g'li Ali Poshsho" fondida, 387-raqam ostida saqlanmoqda.

10. "جامع الأصول في بيان القواعد الحنفية والشافعية" – "Jame'ul-usul fiy bayani al-qovaidi al-hanafiyya va ash-shafe'iyya" bu asar "Xilof ilmi"ga oid asar bo'lib, kitobini muallif rohimahulloh bu kitobni madrasa talabarlari uchun darslik sifatida ta'lif etgan. Kitobda shofeiylar va hanafiylar o'rtasidagi ixtiloflar umumiy ma'noda ko'rib chiqilgan. Bu kitob shayx Ismat G'ariybulloh Shimshak tomonidan ikki mujallad holida tahqiq qilingan. Keyinchalik muallif Ubaydulloh Samarqandiy bu asarni "Talxiys al-jami' al-usul" nomi ostida muxtasar va umumlashtirib qayta ta'lif qilgan.³⁷

11. "رسالة في القواعد الفقهية" – "Risola fiy al-qova'id al-fiqhiyya" asarida ba'zi asosiy fiqhiy tamoyillar ikkinchi darajali masalalar bilan bog'liq holda ko'rib chiqiladi (Sulaymoniy Ktp., Esad Afandi, 3896; Fotih, 1318).

12. "إعجاز القرآن الكريم" – "E'jaz al-Qur'an al-Karim". Bu kitobning muqaddimasida muallif rohimahulloh kitobni ta'lif etishidan maqsadni bayon qilgan: "Ushbu mu'jaz kitobni Qur'oni Karim ma'nolarining qanchalik ajoyib ekanligini, uning bayonini, ba'log'atini, yashirin foidalarini yoritib berish maqsadida ta'lif etishni istadim"³⁸.

13. "تفسير غرائب معاني القرآن" – "Tafsir g'aroibi ma'onil-Qur'an". Bu kitob "Tafsiru Samarqandiy" nomi bilan mashhur bo'lgan. Asar komil xolatda bo'lib, hozirgi unda uning qo'lyozmasi "Sulaymoniy kutubxonasi"da "As'ad Afandi" fondida, 3896-raqam ostida saqlanmoqda. Hozirda bu asarning tahqiq ishlari bilan tadqiqotchi, doktor Ahmad Josim Muhammad Avvod hafizahulloh shug'ullanmoqda.

14. "ملخص شرح معاني الآثار" – "Mulaxxos Sharhi Ma'onil-Osor". Bu asar hadislar o'rtasida ziddiyat bor degan da'voni rad etish uchun Abu Ja'far at-Tahoviy rohimahulloh tomonidan yozilgan asarning qisqacha mazmunidir. Ushbu asar hozirda Turkiyaning "Millet" kutubxonasi, "Fayzulloh Afandi" fondida 931-raqam ostida saqlanmoqda.

Shayx Ubaydulloh Samarqandiyning eng mashhur shogirdlaridan biri Yahyo ibn Sulaymon ibn Ali ar-Rumiy al-Arzanjoniy rohimahulloh hisoblanadi. U kishi faqih imomlardan bo'lgan. O'z davrining "dinni tiriltiruvchisi" nomini olgan. U zot hijriy 665-yili tavallud topgan. Vafot etgan sanasi esa hijriy 728-yil Ramazon oyining 3-kuniga to'g'ri keladi.³⁹

Shayx Rukniddin as-Samarqandiyning bizlarga qoldirgan merosi buyuk va sermaxsul. Biz avlodlar ushbu qoldirilgan meroslarni dunyo yuziga chiqarmog'imiz lozim.

³⁷ Ismat G'ariybulloh Shimshak rohimahulloh. "Jame'ul-usul fiy bayani al-qovaidi al-hanafiyya va ash-shafe'iyya": Vaqf ad-diniyya at-turkiyya. Islom taqdiqot markazi. 2020-yil.

³⁸ Rukniddin Ubaydulloh Barshoh as-Samarqandiy. "E'jzul-Qur'on": Sulaymoniy kutubxonasi, "Laleli" fondi. 168-raqam ostidagi qo'lyozma.

³⁹ Muhyiddin Abu Muhammad Abdulqodir Al-Quroyshi al-Hanafiy. "al-Javahir al-mudiyya fiy tobaqot al-hanafiyya": "Dar al-ulum" ar-Riyod. 1993-yil. III jild, 589-bet.